

ТИПИ, ВИДИ І ЗАГАЛЬНА СТРУКТУРА ОСОБИСТІСНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Влада СВЄЧАРЄВСЬКА

Copyright © 2012

Постановка проблеми. Демократичне, правове, соціально зорієнтоване суспільство може бути побудоване тільки відповідальними громадянами, коли кожен перед іншими, собою і Богом звітує про свої повсякденні думки, переживання, наміри, поведінку, діяльність, учинки. Однак, крім такої суто індивідуальної відповідальності, досконалий етнонаціональний соціум вимагає також групової та колективної, у тому числі й організаційної чи корпоративної, відповідальності. І це вочевидь найбільше стосується державних структур, приватних корпорацій, сім'ї як соціального інституту і малої групи, партій та інших громадських організацій і рухів [див. 8]. А вже від того, наскільки реально відповідальними будуть їхні керівники, керівники та головні діючі особи, й залежить у підсумку новітній історичний поступ України від посттоталітаризму до когорти високорозвинених країн світу.

Мета дослідження: критична рефлексія наукового матеріалу стосовно форм, типів, видів, аспектів, зовнішньої та внутрішньої структури відповідальності задля оптимізації напрацьованого психологічного змісту в рамках концепції особистісної відповідальності.

Мета конкретизована у таких **завданнях дослідження:** а) розмежувати природну і контрактну форми відповідальності, б) аргументувати найбільш ефективну типологію психологічної відповідальності, в) проаналізувати зовнішню і внутрішню організацію відповідальності та визначити її предмет, г) висвітлити найпоширеніші види та аспекти розгляду відповідальності особистості, д) обґрунтувати перспективність чотирикомпонентного психологічного вивчення особистісної відповідальності.

Об'єктом дослідження є особистісна відповідальність як онтофеноменологічна даність і теоретичний конструкт сучасної психології, а його **предметом** – її форми, типи, види, аспек-

ти, структурні інваріанти, компоненти і показники у їх взаємодоповненні та функціонально-розвитковій цілісності.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У психологічному підґрунті відповідальності завжди наявне відношення залежності особистості від чогось чи від когось, котре усвідомлюється нею як основа прийняття рішень і здійснення поведінкових актів та вчинкових дій, прямо чи опосередковано спрямованих на підтримку або збереження іншого чи інших у різних формах повсякденного практикування. Вона спричинена внутрішніми умовами подвійного характеру: а) актуалізується без наміру (природно або випадково), тобто наявним у людини статусом (скажімо, відповідальність батька чи матері); б) виникає свідомо як прийняття нею соціального статусу (відповідальність педагога), або заданими угодами (відповідальність найманого працівника). У зв'язку з цим її розмежовують на природну і контрактну. В першому випадку відповідальність усвідомлюється особою як покликання, а в другому – приймається як обов'язок [9, с. 182].

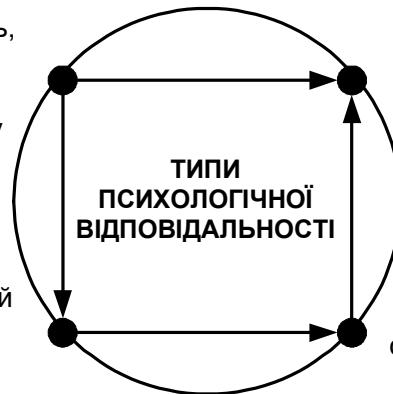
Загалом психологи виокремлюють такі два засадничі критерії прийняття відповідальності [11, с. 8]: а) погодженість нужденності із бажаннями та потребами особистості, тобто виникнення її ініціативи, що передбачає вихід за межі потрібного; б) здійснення необхідності власними силами, самостійно та згідно з вимогами, поставленими перед собою. Показником справжньої гармонії між необхідністю та потребами особистості є задоволення, пов'язане насамперед з одержанням прийнятного для неї кінцевого результату, особливо коли він досягається своїми зусиллями, шляхом подолання низки труднощів. Крім того, повнота цього задоволення зумовлена також співвідношенням між потребами та дома-

1 – безвідповідальність:

особистісна риса людини, якій властиві інтелектуальна пасивність, недобросовісність, поверховість аналізу та рефлексії життєвих ситуацій, відсутність відчуття обов'язку та внутрішньої свободи мислення і дій

2 – невідповідальність:

особистісна риса людини, якій притаманні некритичність аналізу власних вчинків і поведінки, пізнавальна незацікавленість, неухважність і розсіяність, байдужість і конформізм, недобросовісність і ненадійність, неорганізованість та неохайність у виконанні доручених завдань, справи

4 – надвідповідальність:

особистісна риса людини, яка характеризує такі акцентуації: постійний аналіз точності виконання завдань, велике бажання отримати позитивний результат у будь-якій роботі, відданість справі, добросердечність, надмірні обов'язковість, пунктуальність, вимогливість до себе

3 – відповідальність:

особистісна риса, основний зміст якої полягає у здатності гнучкого аналізу завдання, ситуацій, можливостей, обдуманого прийняття рішень, бажання допомогти, уболівання за справу, врівноваженість у діях і вчинках, свідоме й переважно довільне слідування загальноприйнятими нормам і цінностям

Рис. 1.

Основні типи психологічної відповідальності особистості

ганнями особи на успіх, із її уявленнями про свої можливості стосовно одержання саме позитивного результату, а також з моральними вимогами до власної діяльності за критеріальною шкалою відповідності-невідповідності докладених зусиль вагомості одержаного результату, зважаючи на рівень трудності завдань життєдіяльності.

Тому закономірно виникає потреба у *типологізації* психологічної відповідальності. Так, М.В. Савчин виділяє шість типів та три підтипи відповідальності: 1) духовна, 2) інтегральна, 3) виокремлена чи вибіркова, 4) прагматична, у тому числі 4а) статусна, 5) невротична, 6) безвідповідальність і як її різновиди 6а) псевдовідповідальність, або активно захищувана безвідповідальність, і 6б) психопатична безвідповідальність [11, с. 217–222].

Відповідно до концепції особистісної відповідальності О.Є. Гуменюк [1–3], котра аналітично підтримується і реінтерпретується нами, виокремлюється чотири основних типи відповідальності (рис. 1), що реалізують вимоги принципу кватерності [див. 16] та охоплюють повний діапазон відповідальної поведінки, діяльності, спілкування і вчинків – від повної безвідповідальності до гіпер-, або надвідпові-

дальності, а відтак дають змогу проаналізувати всі основні інваріанти особистісної відповідальності людини в соціумі.

Відповідальність особистості – це усвідомлена важливість співвіднесення власної поведінки із суспільними нормами та соціальними настановленнями, є характеристикою будь-яких людських відносин і стосується різних аспектів життєвої діяльності, визначаючи її спрямованість. Вона має широкий діапазон формовиявів – у свідомості, характері, почуттях, розумінні та вольових актах, у різних формах просоціальної поведінки і свободі вибору. Взагалі відповідальність – категорія психосоціальної, оскільки завжди відображає ступінь відповідності дій соціальних суб'єктів взаємним вимогам, а також конкретним історичним нормам і загальним інтересам їхнього життєповсякдення. Ця відповідність зумовлена закономірностями сумісного проживання людей, потребою взаємопідпорядковувати свої цілі та діяння, у зв'язку з чим кожна особистість діє як активний носій певних соціальних зобов'язань (статусів, ролей, функцій, покликання тощо) [7, с. 106–107].

Таким чином, висновуємо, що відповідальність особистості має зовнішню і внутрішню

структури. Перша складається з трьох елементів: а) суб'єкта (хто відповідає), б) об'єкта (за що відповідає) й в) інстанції (перед ким відповідає). У ролі суб'єкта може бути особа, колектив, велика чи глобальна спільнота, чия індивідуальна, групова чи масова діяльність підлягає оцінці. Суб'єкт несе відповідальність за об'єкт, тобто за те, що покладене на нього чи прийняте ним для виконання. Тут мовиться як про це суспільне волевиявлення, котре виражене у формі соціальних норм і рольових функцій, так і про схильність особи усвідомлювати джерело керівництва своїм життям переважно у зовнішньому довкіллі чи у самому собі. Підкреслимо той емпіричний факт, що чим більш очевидний для усупільненого суб'єкта зміст його повсякдення, тим більш відповідальними та моральними є його вчинки, професійна діяльність. Із зв'язку суб'єкта та об'єкта відповідальності постає часова розгортка її аспектів: а) відповідальність за зроблену дію – ретроспективний аспект; б) відповідальність за те, що необхідно зробити – перспективний аспект [15, с. 50–51]; в) відповідальність “тут і тепер” або за дану конкретну мить життя – сьогочасний аспект.

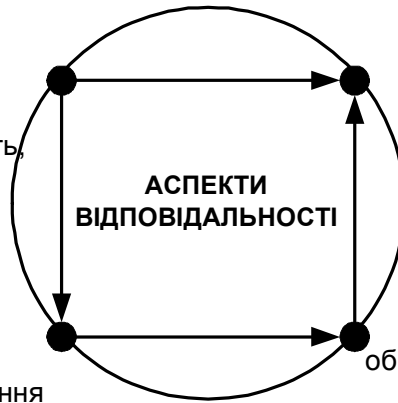
Очевидно, що саме від розмаїття соціальних стосунків, у які людина реально вступає, залежить кількість інстанцій, яким вона підпорядкована та підзвітна. Ці інстанції здійснюють наглядову функцію і функцію, у якій санкції використовуються як для зменшення чи припинення небажаного вчинку, так і для стимулювання бажаної поведінки чи діяльності. Отож наявність різних суспільних інстанцій – істотний регулятор перебігу громадського життя країни. Проте визначальною тенденцією еволюції людської відповідальності є виникнення і закріплення у людині додаткового “внутрішнього механізму контролю”. Так само й особа у своєму розвитку повинна пройти шлях від простого виконавця до активного відповідального суб'єкта, наслідком чого є зміна інстанції самозвітування – із зовнішнього рівня її функціонування на внутрішній. Раніше такою інстанцією переважно було суспільство, його різні соціальні інститути. Тепер же, стаючи повновагомим суб'єктом життєдіяльності, людина відповідає за свої дії насамперед перед самою собою як активним творцем, перетворювачем себе і власного оточення, виходячи із високоетичних поглядів, загальнолюдських інтересів, прийнятих ідеалів і цінностей [5, с. 5].

М.В. Савчин визначає *предмет відповідальності* як сукупність зовнішніх і внутрішніх соціально-психологічних, духовних і матеріальних потреб та інтенцій, які особистість реалізує у своїй повсякденній життєдіяльності. Його зміст охоплює конкретні обов'язки, завдання, доручення, способи їх виконання, дотримання норм, певної позиції, уникання певних дій, наслідування морального ідеалу, його самовиховання. Примітною ознакою предмета відповідальності є також його обсяг, що відображається у якісних та кількісних характеристиках доручень, завдань, обов'язків, які реалізує особа у своїй поведінці. Дослідник схематизував систему названого предмета у вигляді чотирьох взаємопроникних сфер вияву відповідальності: 1) система “Я-інші”; 2) життєвиявлення і самоствердження Я (праця, пізнання, матеріальне життя); 3) відповідальність за інших людей і за групи (діти, родичі, сім'я тощо); 4) відповідальність за функціонування, становлення та саморозвиток власного індивідуального Я [11, с. 106]. Особливості посферної відповідальності є важливою типологічною характеристикою рівня психосоціального розвитку особистості, а відтак її спрямованості, Я-концепції, здібностей, вмотивування і волевого потенціалу, погодженості між метою та засобами її реалізації, [1, с. 107].

Залежно від сфер життєдіяльності особистості та її наслідків виокремлюють такі види відповідальності особистості: юридичну (унормовується чинним законодавством), моральну (регулюється нормами життя громади і власної совісті), економічну (задається принципами і законами суспільного господарювання), екологічну (визначається соціально-економічними наслідками), політичну (характеризується політичними інтересами та цілями), партійну (регулюється статутними документами політичних сил, принципами діяльності партій), професійну (визначається професійним кодексом), трудову (чітко окреслюється професійними і посадовими обов'язками), соціальну (зумовлюється соціальним статусом і соціальними наслідками діяльності людини) тощо [7, с. 107]. Тому відповідальність сьогодні слушно розглядається і як важливий теоретичний конструкт сучасної психології, що дає змогу засобами абстрагування-конструктивізації приписувати особливий самостійний статус властивостям соціальних та культурних подій, життєвих і психологічних змін. У цьому разі відповіда-

1 – відповідальність як психологічне поняття: аналіз намірів, інтересів, учинків, розуміння завдання й ситуації, прогнозування можливих варіантів, розумність; відвертість, благодущність, порядність, принциповість, співпереживання; практичність, старанність, тактовність, діловитість, вимогливість

2 – відповідальність як юридична норма: це задане нормами права застосування заходів державного примушення за скоєне громадянином правопорушення, що передбачає негативні для нього наслідки особистісного, майнового або організаційного порядку

4 – відповідальність як категорія культури або світоглядна універсалія: відображає об'єктивний, історико-конкретний характер взаємин між особою, колективом, суспільством з погляду свідомого здійсненими пред'явлених взаємин вимог (цінностей, норм, ідеалів, ідей, прагнень, бажань, мрій, намірів тощо)

3 – відповідальність як соціологічна категорія: обґрунтовується як у взаємозв'язку із поняттям „особистість” (у т.ч. „свобода”, „ініціатива”, „совість”), так і залежно від когнітивних станів людини, її поведінки, обов'язків перед іншими, як сумлінність і правдивість громадянського співжиття

Рис. 2.

Аспекти розгляду відповідальності особистості як теоретичного конструкта

льність являє собою абстрактну модель, в основі створення якої є не процедура ідеалізації, а абстрагування, схематизації, типологізації і професійного методологування загалом [16, с. 79]. На цьому рівні теоретизування нами обґрунтовані такі аспекти розробки відповідальності, як [12]: психологічне поняття, юридична норма, соціологічна категорія та світоглядна універсалія (рис. 2).

З наведеної мислесхеми очевидно, що відповідальність як психологічне поняття описує відповідне соціально-психологічне явище, що має феноменологію виявів таких її компонентів: постійна рефлексія (оцінювання своїх учинків); конкретність, гнучкість аналізу завдання, ситуації, можливостей; обдуманість рішень, учинків, зайнятих позицій і дій; бажання допомогати, одержати позитивний результат, справляти враження та самоствердитися, безкорисливість, уболівання за справу, організованість, цілеспрямованість, чесність; акуратність, виконавчість, дисциплінованість, оперативність, посидючість, надійність, забезпечення якісного результату і т. ін. [див. 11, с. 205–207]. За К. Муздибаєвим, відповідальність – це “результат інтеграції усіх психічних функцій особистості: суб'єктивного сприймання навколишнього світу, оцінки власних

чуттєвих ресурсів, емоційного ставлення до обов'язку, волі” [див. 11, с. 7]. Вона є і смислове утворення особистості і водночас загальний принцип співвіднесення (особистісної саморегуляції) мотивів, цілей і засобів життєдіяльності, що не зводиться до правила або кодексу поведінки, не є конкретним мотивом чи їх сукупністю [11, с. 6]. Крім того, відповідальність – це таке інтегральне особистісне утворення, яке, результативно взаємодоповнюючи впливи зовнішніх і внутрішніх факторів, має чотирикомпонентну структуру: а) когнітивний, б) емоційно-мотиваційний, в) поведінково-вольовий та г) морально-духовний компоненти [див. 1; 3; 13; 14].

Юридична відповідальність як різновид соціальної визначає ступінь відповідності дій соціальних суб'єктів (особистостей, соціальних груп, держави) взаємним вимогам, наявним правовим та іншим суспільним нормам, загальним інтересам. Звідси очевидно, що відповідальність зумовлена закономірностями суспільного життя, специфічними зв'язками між людьми та іншими груповими суб'єктами, котрі вимагають від навколишніх виконання певних обов'язків. У цьому сенсі відповідальність – засіб підтримання цілісності соціуму, громадянської злагоди, соціальної справедливості.

вості, вдосконалення повсякденних міжособистісних стосунків [див. 7; 9]. Отож юридична відповідальність – це нав'язаний людині зовні обов'язок, що виконується нею через державний примус чи суспільний вплив. У будь-якій сфері діяльності ця відповідальність ґрунтується на юридичних законах держави й адресується тим органам, які забезпечують функціонування правових норм, спираючись на взаємодію адміністративної, матеріальної, дисциплінарної, цивільно-правової і кримінальної складових. Водночас добровільне виконання громадянином обов'язків юридичною відповідальністю не вважається.

З погляду соціологів, як зазначає С.В. Баранова, відповідальність означає усвідомлення індивідом, соціальною групою, народним загалом свого обов'язку перед родиною, суспільством, а також передбачає свідоме означення своїх учинків, діяльності, узгодження їх із обов'язками і завданнями, що виникають у зв'язку з нагальними потребами етнонаціонального повсякдення. “В різних наукових галузях мислителі розуміли відповідальність як свободу вибору, волі та засобів існування, як спосіб реалізації життєвої позиції чи самореалізацію особистістю своєї сутності” [15, с. 49–50]. Тому її цілком слушно розглядати як форму свідомої активності людини чи групи осіб у процесі соціальної взаємодії, а відтак важливо з'ясувати формальні умови, за якими суб'єкт як носій відповідальності виконує певні вимоги, обов'язки та завдання, вільно здійснює вибір, усвідомлює наслідки своїх діянь. Тому закономірно, що в різних теоріях проблематика відповідальності пов'язана із проблемою свободи. Зокрема доведено, що ступінь відповідальності зростає відповідно до розвитку громадських свобод, демократії, культури громадян та можливості їх самореалізації, причетності до розв'язання нагальних суспільних проблем [6].

Отже, явище відповідальності є багатоаспектним, закономірно аналізується науковцями як із психологічного, юридичного, соціологічного, так і з суто філософського поглядів. Окремі дослідники вказують на наявність інших різновидів відповідальності. Скажімо, традиційно виокремлюють економічну, професійну, політичну, екологічну відповідальності. Однак, на наше переконання, ці її градації належать до зазначених аспектів як підвиди, що розширюють їх психологічний зміст. Водночас зафіксована нами

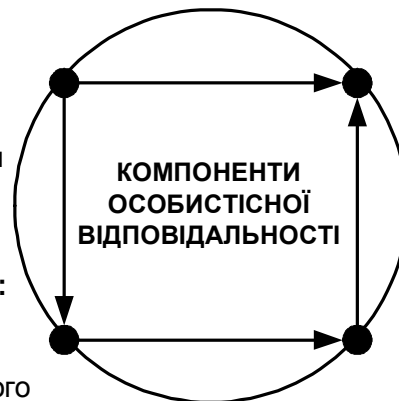
поаспектна чотириєдність відображає реалії суспільного життя і концептуально пояснює наповнення особистісного розвитку конкретної людини та особливості її міжсуб'єктних стосунків за критеріями свободи вибору.

Психологи слушно обґрунтовують такі показники відповідальності, як: 1) розуміння й усвідомлення людиною важливості дотримання зобов'язань перед іншими людьми і перед собою; 2) передбачення можливих труднощів у виконанні доручень; 3) планування способів подолання цих труднощів; 4) позитивне переживання завдання та очікування радості від виконання обов'язків; 5) прийняття відповідати за виконання (невиконання) завдання, доручення, зобов'язання; 6) самоорганізація діяльності та прояву такого типу поведінки; 8) ефективного використання і збагачення досвіду відповідальної поведінки [11, с. 8]. Натомість до внутрішньої структури відповідальності здебільшого відносять взаємозв'язок таких елементів: правильне усвідомлення людиною соціальних норм (правових і моральних) відповідальної поведінки; передбачення наслідків власних учинкових дій; суспільна мотивація соціально відповідальних діянь (усвідомлення суспільних цілей і цінностей як особисто значущих при здійсненні діяльності); вибір і дотримання визначеної лінії поведінки (систематичне виконання своїх обов'язків, доведення дорученої справи до кінця і т. ін.); емоційне переживання з приводу справи, що втілюється у життя, і результату її виконання [15, с. 59]; рефлексія повноти власної ретроспективної і проспективної відповідальності як особистісної риси.

Аналіз робіт, присвячених психологічній структурі відповідальності, показав, що автори по-різному уявляють як покомпонентне, так і суто змістовне її наповнення. При цьому звертаємо увагу на той факт, що, використовуючи одні і ті ж найменування компонентів відповідальності, вони вкладають у них різні значення. Так, О.Г. Спіркін визначає три компоненти відповідальності: свобода волі, усвідомлення обов'язку, соціальних заходів впливу на суб'єкт у відповідь на його соціально значущі вчинки. У роботах В.Ф. Сафіна виділяються мотиваційно-афективний, інтелектуально-когнітивний і діяльнісно-поведінковий складники. Т.М. Сидорова позначає структуру відповідальності як єдність трьох компонентів – когнітивного, мотиваційного та поведінкового. У роботах А.Ф. Плахотного

1 – когнітивний: усвідомлення особистістю самого предмета відповідальності, інстанції відповідальності, оцінювання себе як суб'єкта відповідальності поведінки, інтелектуальне забезпечення самореалізаційної функції, у т.ч. вольових дій

2 – емоційно-мотиваційний: відповідні психічні стани, переживання, почуття, котрі виникають під впливом певного ставлення до прийнятих у мікросередовищі етичних норм, принципів, потреб, інтересів, готовності до певної лінії поведінки

4 – морально-духовний: внутрішня свобода, продуктивне вірування, високі ідеали та ідеї, еталонні вчинки добра, краси, відданості, справедливості, любові тощо

3 – поведінково-вольовий: сукупність дій, учинків, завдяки яким у зовнішньому або внутрішньому плані особа реалізує предмет відповідальності чи добирає засоби цієї поведінкової та вчинкової реалізації

Рис. 3.

Основні компоненти психологічної структури відповідальності особистості

відповідальність описується як єдність раціонального, вольового та емоційного компонентів. В.П. Прядейн пропонує розглядати відповідальність через функціональну єдність мотиваційних, емоційних, когнітивних, динамічних, регуляторних і результативних складових, узагальнюючи їх у вигляді двох складових відповідальності – гармонійної та агармонійної. Крім того, аргументується, що найбільш теоретично обґрунтованими є когнітивний, емоційний, мотиваційний компоненти відповідальності [див. детально 6, с. 56–58].

Нами розвивається *концепція особистісної відповідальності О.Є. Гуменюк [1–3]*, згідно з якою існує чотирикомпонентна психологічна структура цього утворення (*рис. 3*).

Когнітивний компонент відповідальності, як зазначає М.Савчин [11, с. 101–102], охоплює чотири елементи: перший характеризує предмет відповідальності, а тому ґрунтується на моральній свідомості та самосвідомості; другий відображає інстанції, тобто внутрішній імператив, який дає змогу особистості адекватно сприймати думку людей щодо своєї особи, свідчить про наявність подібного досвіду; третій передбачає оцінювання себе як суб'єкта, а відтак здатність особистості усвідомити сутність своїх учинків – зовнішніх і внутрішніх; четвертий містить спроможність проаналізувати ситуацію і спрогнозувати її розвиток, передбачити власну поведінку і вміти вчасно відрегулювати її.

Емоційно-мотиваційний компонент, за К.О. Абульхановою-Славською [див. 11], розглядається як переживання у структурі відповідальності особистості, тобто дослідниця долучає до цієї інтегральної риси емоційні стани, почуття, котрі виникають під час дотримання нею певної лінії поведінки. Водночас цей компонент обіймає сукупність мотивів, які безпосередньо спонукають людину до реалізації відповідальної поведінки чи діяльності.

Конативний або поведінково-вольовий компонент змістовно охоплює власне ставлення, професійний підхід до виконання обов'язків, вимог, зобов'язань, завдань тощо, а також інтегрує мотив виконання різноманітних доручень і здатність особистості відповідати за якість отриманого результату.

О.Є. Гуменюк [2; 3] зауважує, що морально-духовний компонент відповідальності має кілька рівнів: а) діє як продукт життєдіяльності, котрий збагачує досвід; б) є джерелом виникнення духовно-сенсових станів – глибин внутрішнього Я; в) організується як психоформа його саморозвитку, що передбачає самореалізацію особистості як універсума; г) становить підґрунтя віри, любові, свободи, самотворення. У підсумку духовність – головна сила сфери несвідомого, котра обстоює пізнання себе через усвідомлене прийняття до втілення у повсякденні кожною відповідальною особистістю психодуховних форм віри, честі, користі, любові, краси, істини, справедливості.

За логікою проведення дослідження наступним кроком має бути детальний опис структурних компонентів особистісної відповідальності та проведення відповідних експериментальних обстежень їх наявності, а й розвиткових змін.

Наразі підкреслимо, що реалізація особистістю обов'язку, завдання, доручення, щирих стосунків, дотримання позиції вимагає від неї самостійності, розуму, волі, самовладання, творчості та ініціативи. До того ж розвиток відповідальної особистості – це завжди складно-інтегральний процес, що спричинений як впливами суспільно-економічних, соціально-психологічних, педагогічних та інших умов життя, психодуховної атмосфери найближчого довкілля та цілеспрямованого виховання, так і здатністю конкретної особи до саморегуляції, активності і самоактивності, долучення совісті до процесу прийняття й утілення відповідальності. Тому наразі існує нагальна потреба в емпіричній перевірці всього вищезазначеного.

ВИСНОВКИ

1. Відповідальність аргументовано розмежовується на природну (коли усвідомлюється особою як покликання) і контрактну (коли приймається як обов'язок) форми. Її актуалізація на рівні особистості перебуває в межах критеріальної шкали “відповідність – невідповідність” докладених зусиль вагомості одержаного результату та залежно від задоволення, котре зумовлене співвідношенням між потребами і домаганнями на успіх і переживається нею на шляху подолання труднощів у виконанні прийнятих зобов'язань чи функцій.

2. Серед різних типологій евристичною є та, що, відповідно до вимог принципу кватерності у психології (К.Г. Юнг, О.А. Донченко, А.В. Фурман та ін.), обґрунтовує (за концепцією О.Є. Гуменюк) чотири засадничих типи – безвідповідальність, невідповідальність, відповідальність, надвідповідальність, що піддані не лише теоретико-методологічному рефлексуванню, а й одержали емпіричне підтвердження.

3. Онтофеноменологічно відповідальність має структуру зовнішню (її об'єкт, суб'єкт та інстанція) і внутрішню (здебільшого мотиваційний, когнітивний і поведінковий компоненти). При цьому її поєднує предмет відповідальності, що за змістом та обсягом охоплює конкретні обов'язки, завдання, доручення,

способи їх виконання, дотримання певних норм чи уникнення окремих дій, моральний ідеал, програми самовдосконалення і життєзреалізування.

4. Психологічна відповідальність характеризується широким спектром видів, що виокремлюються залежно від сфер та напрямків людської діяльності (юридична, моральна, економічна, екологічна, політична, професійна, трудова, соціальна та ін.). Водночас, як теоретичний конструкт вона розглядається в кількох аспектах, а саме як: а) психологічне поняття, б) юридична норма, в) соціологічна категорія, г) категорія культури або світоглядна універсалія.

5. Перспективним напрямком психологічного пізнання відповідальності є концепція особистісної відповідальності (О.Є. Гуменюк), що не лише аргументує наявність чотирьох структурних компонентів – когнітивного, емоційно-мотиваційного, поведінково-вольового, морально-духовного, а й містить їх теоретико-методологічне, емпіричне і розвивально-діагностичне обґрунтування.

1. Гуменюк О. Громадянська відповідальність у контексті політичного повсякдення // Психологія і суспільство. – 2008. – №2. – С. 65–74.

2. Гуменюк О. Рівні громадянської відповідальності та їх емпіричне вивчення у молоді // Психологія і суспільство. – 2008. – №4. – С. 92–98.

3. Гуменюк О.Є. Психологічний аналіз громадянської відповідальності особистості // Психологія і суспільство. – 2007. – № 4. – С. 81–92.

4. Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції: Навч. посібник. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 310 с.

5. Гурлева Т.С. Розвиток автономної відповідальності у підлітка: аргументи “за” // Практична психологія та соціальна робота. – 2006. – № 4. – С. 4-9.

6. Дементий Л.И. Ответственность личности как свойство субъекта жизнедеятельности: дисс. ... доктора психол. наук : 19.00.01 / Дементий Людмила Ивановна. – М., 2005. – 375 с.

7. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

8. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. – К.: Лібра, 2001. – 400 с.

9. Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б.М.Бим-Бад; Редкол.: М.М. Безруких, В.А. Болотов, Л.С. Глебова и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2003. – 528 с.

10. Психологія особистості: Словник-довідник / За ред. П.П. Горностая, Т.М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с.

11. Савчин М.В. Психологія відповідальної поведінки: Монографія. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2008. – 280 с.

12. *Свечаревська В.* Аспекти вивчення відповідальності як теоретичного конструкта // Вітакультурний млин. – 2008. – Модуль 7. – С. 27–30.

13. *Свечаревська В.* Відповідальність як предмет психологічного пізнання // Психологія і суспільство. – 2012. – №1. – С. 93–99.

14. *Свечаревська В.* Проблема психологічної структури відповідальності особистості // Вітакультурний млин. – 2007. – Модуль 6. – С. 33–38.

15. *Третяченко В.В., Баранова С.В., Бочонкова Ю.О., Тереніна Л.В. та ін.* Психологічна культура особистості в умовах глобалізації світу: Монографія / За заг. ред. Третяченко В.В. – Луганськ: Світлиця, 2006. – 352 с.

16. *Фурман А.В.* Ідея професійного методологування: Монографія. – Ялта-Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 205 с.

АНОТАЦІЯ

Свечаревська Влада Андріївна.

Типи, види і загальна структура особистісної відповідальності.

Відповідальність розглянута у двох площинах теоретичного аналізу – як онтофеноменологічна даність і як гносеологічний конструкт сучасної психології. Її упредметнення стосується форм, типів, видів, аспектів, структурних інваріантів, компонентів і показників у їх взаємодоповненні і функціонально-розвитковій цілісності. У результаті здійснена оптимізація напрацьованого психологічного змісту в рамках концепції особистісної відповідальності.

Ключові слова: відповідальність, особистість, принцип кватерності, особистісна відповідальність, безвідповідальність, невідповідальність, надвідповідальність, предмет, об'єкт, суб'єкт та інстанція відповідальності.

АННОТАЦИЯ

Свечаревская Влада Андреевна.

Типы, виды и общая структура личностной ответственности.

Ответственность рассмотрена в двух плоскостях теоретического анализа – как онтофеноменологическая данность и как гносеологический конструкт современной психологии. Её опредмечивание касается форм, типов, видов, аспектов, структурных инвариантов, компонентов и показателей в их взаимодополнении и функционально-развивающей целостности. В итоге осуществлена оптимизация наработанного психологического содержания в рамках концепции личностной ответственности.

Ключевые слова: ответственность, личность, принцип кватерности, личностная ответственность, безответственность, неотвественность, сверхответственность, предмет, объект, субъект и инстанция ответственности.

ANNOTATION

Svetcharevska Vlada.

Types, Kinds and General Structure of Personal Responsibility.

The responsibility is considered in two levels of theoretical analysis – as an ontophenomenological factor and as an epistemological construct of modern psychology. The optimization of accumulated psychological contents within the conception of personal responsibility has been carried out.

Key words: responsibility, personality, the principle of quaternity, personal responsibility, irresponsibility, super responsibility, subject, object and instance of responsibility.

Надійшла до редакції 17.02.2012.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

РОЛЬ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ В ПЕРІОД ОСВІТНЬОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Москаль Ю.В.

Москаль Ю.В.

Роль вищого навчального закладу в період освітньої трансформації : Наук. вид. / Юрій Володимирович Москаль. — Тернопіль: Вектор, 2011. — 55 с.

Десятирічне вивчення авторським колективом НДІ методології та економіки вищої освіти Тернопільського національного економічного університету проблематики функціонування вищого навчального закладу та освітньої системи як живого постійно змінного організму, інтегрованого в суспільне життя країни, спричинило появу цього видання. Досліджено історичні трансформації освітньої системи людства, зміну освітніх парадигм на початку нового тисячоліття, роль університету у функціонуванні освітньої сфери, перспективи розвитку регіональної вищої освіти, запровадження інформаційних і комунікаційних технологій у навчальну діяльність, а також зв'язок освітнього закладу і виробництва. Намічено основні вектори розвитку освітньої системи України, показано роль і місце новітнього університету у сфері надання освітніх послуг і суспільного виробництва загалом.

Для науковців, освітян, управлінців.